

археологія

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-02/007-018>

УДК (UDC) 902.2 : 930.85 «653/3»

SCYTHIAN-TIME FORTUNE SITE IN POSULLA

Viacheslav Olitskyi*

Oleksandr Sheremet**

Abstract

The purpose of the research is to generalise and systematise archaeological information about the Scythian-era settlements within the boundaries of Posul, to analyse their spatial location, structural features and cultural affiliation to clarify the role of these monuments in the socio-political processes of the Early Iron Age in Left-Bank Ukraine.

The research methodology is based on a combination of archaeological, typological and spatial analysis, considering the historical and cultural context, which allows for a comprehensive description of the Scythian settlements of Posul.

The scientific novelty of the article lies in the generalisation and systematisation of archaeological data, the isolation of the areas of fortified settlements with their inherent features, as well as in expanding ideas about the chronological boundaries and functional duration of the monuments in the context of the socio-political processes of the Early Iron Age in Left-Bank Ukraine.

Conclusions. Despite more than 100 years of study of the monuments of Posul, they cannot be considered to have been studied in detail. The northern group, namely Basivske, Svyrydivske, and Hlynske, can be viewed as the most studied among the hillforts of the Sula River basin. The most significant work was done on these monuments; their sizes and dating were established. Most of the hillforts, especially the southern group, particularly Lugovitske, Postav-Muka I, and Sukhonosivske, were only examined or studied episodically. This makes it impossible to have a comprehensive idea of the region's defensive points system. At the same time, the analysis of the spatial location of the monuments allows us to speak about the existence of two main areas – northern and southern – each of which had its specifics of settlement, features of landscape selection and organisation of fortifications. The dominant position among them is occupied by Basivske hillfort, which is distinguished by its size, complexity of fortifications, and the presence of accompanying burial complexes. Chronologically, most of the hillforts arose in the middle of the

* Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), Docent, Head of the Department of History of Ukraine Sumy State Pedagogical University, named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: olitskyi@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

** first-year master's student of the Educational and Scientific Institute of History, Law and International Relations, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: sasha.sheremet2207@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1097-7332>

6th century BC, and their functioning mainly falls on the Scythian period, with the probable continuation of the use of individual sites in the Zarubynet period. This indicates the existence of settlement structures for a relatively long time and their adaptation to changes in the political and demographic situation.

Keywords: settlement, Posullia, early Iron Age, forest-steppe Left Bank, fortifications

ГОРОДИЩА СКІФСЬКОГО ЧАСУ В ПОСУЛЛІ

В'ячеслав Оліцький*
Олександр Шеремет**

Анотація

Метою статті є узагальнення та систематизація археологічної інформації про городища скіфського часу в межах Посулля, аналіз їхнього просторового розташування, конструктивних особливостей та культурної належності з метою уточнення ролі цих пам'яток у суспільно-політичних процесах доби раннього залізного віку на Лівобережній Україні.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні археологічного, типологічного та просторового аналізу з урахуванням історико-культурного контексту, що дозволяє комплексно охарактеризувати скіфські городища Посулля.

Наукова новизна статті полягає в узагальненні та систематизації археологічних даних, виокремленні ареалів укріплених поселень із притаманними їм особливостями, а також у розширенні уявлень про хронологічні межі та функціональну тривалість пам'яток у контексті суспільно-політичних процесів раннього залізного віку Лівобережної України.

Висновки. Незважаючи на більш ніж 100 річне вивчення пам'яток Посулля, не можна вважати їх детально вивченими. Найбільш дослідженими серед городищ басейну р. Сули можна вважати північну групу, а саме Басівське, Свиридівське, Глинське городища. На даних пам'ятках проводилася найбільша кількість робіт, встановлено їхні розміри та датування. Значна частина городищ, особливо південної групи, зокрема Луговицьке, Постав-Мука I, Сухоносівське, була лише оглянута або досліджувалася епізодично. Це унеможливило комплексне уявлення про систему оборонних пунктів у регіоні. Разом із тим, аналіз просторового розміщення пам'яток дозволяє говорити про існування двох основних ареалів – північного та південного – кожен із яких мав власну специфіку заселення, особливості ландшафтного вибору й організації укріплень. Домінантне положення серед них посідає Басівське городище, яке вирізняється розмірами, складністю фортифікацій і наявністю супровідних поховальних комплексів. Хронологічно більшість городищ виникають у середині 6 ст. до н.е., і функціонування їх переважно припадає на скіфську добу, з імовірним

* кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: olitskvi@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

** магістрант першого року навчання Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: sasha.sheremet2207@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1097-7332>

продовженням використання окремих пунктів у зарубинецький час. Це свідчить про доволі тривале існування поселенських структур, їхню адаптацію до змін у політичній та демографічній ситуації.

Ключові слова: городище, Посулля, ранній залізний вік, лісостепове Лівобережжя, фортифікаційні споруди

Цитування: Олійський, В. & Шеремет, О. (2025). Городища скіфського часу в Посуллі. *Консенсус*, 2, 7–18. <https://doi.org/10.3110/consensus/2025-02/007-018>

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/164>

Постановка проблеми. Проблематика дослідження скіфських городищ Посулля залишається надзвичайно актуальною з кількох причин – як наукових, так і прикладних. Передусім, територія Посулля була важливим транзитним і стратегічним регіоном у період раннього залізного віку, коли формувалися нові соціальні структури, відбувалося переселення племен, змінювалася господарська діяльність і характер заселення території. Поява укріплених поселень саме в середині 6 ст. до н.е. пов'язана з активізацією зовнішньої загрози та необхідністю оборони, що свідчить про складні етнополітичні процеси, які тоді відбувалися у Східній Європі.

Актуальність теми зростає також у контексті вивчення скіфської культури як одного з найяскравіших феноменів стародавньої історії України. У той час як значна увага науковців сконцентрована на південних степових центрах, менш досліджені північні та лісостепові ареали, до яких належить Посулля, залишаються поза належною увагою. Крім того, пам'ятки Посулля є важливим джерелом для реконструкції локальної топографії, структури поселенської мережі та демографічних процесів того часу. Не менш важливою є прикладна сторона актуальності – збереження археологічної спадщини, яка часто опиняється під загрозою знищення внаслідок господарської діяльності, природної ерозії, діяльності «чорних археологів», бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення скіфських городищ у Посуллі має понад столітню історію, але, попри значну кількість розвідок і публікацій, це питання залишається недостатньо опрацьованим у сучасній українській археології. Перші згадки про пам'ятки в басейні р. Сули з'являються вже наприкінці 19 – на початку 20 ст. у працях Л.В. Падалки та М. Макаренка¹. Саме останній провів перші системні обстеження низки городищ, зокрема Басівського, Коржівського, Луговицького, та заклав джерельну базу для подальших досліджень. Ці роботи стали основою для укладання каталогу укріплених поселень Полтавської губернії.

¹ Макаренко Н. Городища и курганы Полтавской губернии: сборник топографических сведений. Полтава, 1917. 132 с.; Макаренко Н.Е. Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906 году. *ИАК*. 1907. Вып. 22. С. 38–90.

У міжвоєнний період важливу роль у вивченні регіону відіграв Роменський окружний краєзнавчий музей, зокрема під керівництвом М. Семенчика². Його експедиції 1920-х років дали змогу уточнити плани окремих городищ, зібрати керамічний матеріал та виявити курганні групи. У 1946 р. археологічні дослідження на території Посулля провела експедиція Інституту археології АН УРСР за участі В. Іллінської, Ф. Копилова й інших. Саме завдяки цим роботам було проведено стратиграфічні дослідження та визначено хронологічні межі функціонування городищ³.

У другій половині 20 ст. важливий внесок у дослідження скіфських пам'яток Лівобережжя зробили Ю. Болтрик, А. Моруженко та Б. Шрамко⁴. З 1990-х років інтенсивність досліджень Посулля дещо зросла завдяки роботі таких дослідників, як А. Гейко, Є. Осадчий, О. Коротя, В.В. Приймак⁵. Їхні публікації містять уточнення даних про площу, систему укріплень, виявлені знахідки та хронологію ряду городищ. Окремі археологічні розвідки проводилися в межах охоронної археології, зокрема в контексті обстежень перед проведенням господарських робіт. Серед останніх досліджень варто відзначити публікації Д. Гречка, Ю. Полідовича, Є. Величка, Є. Осадчого, О. Корютченка⁶, які зробили спробу узагальнити архівні матеріали та музейні колекції, пов'язані з курганними некрополями поблизу городищ. Значну увагу приділено вивченню кераміки, системі укріплень та просторовому аналізу розміщення пам'яток.

Метою статті є узагальнення та систематизація археологічної інформації про городища скіфського часу в межах Посулля, аналіз їхнього просторового розташування, конструктивних особливостей та культурної належності з метою уточнення ролі цих пам'яток у суспільно-політичних процесах доби раннього залізного віку на Лівобережній Україні.

Виклад основного матеріалу. Початок ранньої залізної доби на території Північного Причорномор'я був часом великих змін. Поява кочовиків у степах

² Семенчик М. Обслідування верхнього Посулля з експедиції 1927 року та 1928 р. *На Роменського краєзнавчого музею*. 1929. 32 с.

³ Іллінська В. Розвідка пам'яток скіфського часу на Посуллі (1946). АП УССР. 1949. Т. III. С. 139-147.

⁴ Болтрик Ю.В. Басовское городище – центр Посульського узла пам'ятників епохи раннього заліза. Древности. Харьков: Бизнес Информ, 1995. С. 40-43; Моруженко А.А. Городища лесостепных племён Днепро-Донского междуречья VII-III вв. до н. э. *Советская археология*. 1985. № 1. С. 162-163.

⁵ Гейко А.В. Глинське городище скіфського часу в Посуллі. *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. Полтава: Археологія. 1996. С. 242-243; Білосор В.П., Гейко А.В. Нові дослідження на Свиридівському городищі. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 2002. № 1. С. 75-77; Приймак В. Городища на р. Мнозі. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 1997. № 1-2. С. 64-66.

⁶ Гречко Д.С., Осадчий Є.М., Крютченко О.О. Нові дані про городища скіфського часу Посулля. *Феномен Більського городища*. 2020. С. 199-213; Полідович Ю.Б., Величко Є.О. Кургани скіфського часу поблизу с. Велик Будки в Посуллі: архівні дані та музейні колекції. *Археологія і давня історія України*. 2023. № 4 (49). С. 129-144; Гречко Д.С., Осадчий Є.М., Крютченко О.О. Нові дані про городища скіфського часу Посулля. *Феномен Більського городища*. 2020. С. 204-205.

докорінно змінила господарство та життя місцевого населення. У цей же час остаточно занепадають великі культурні об'єднання доби бронзи, а поява нової потужної військової сили спричинила рух населення та утворення нових суспільств. Близько середини 6 ст. до н. е. поселенська структура з'являється за межами Нижньої та Середньої Ворскли – на Сулі, Сеймі, Пслі, Верхній Ворсклі, Сіверському Дінці та Середньому Доні. Саме в цей час зводяться перші фортифікації в даному регіоні⁷.

Початок будівництва городищ в Посуллі припадає на середину 6 ст. до н.е., занепад більшості пам'яток датують кінцем скіфського часу (кінець 4 – початок 3 ст. до н.е.). Проте не виключено, що частина функціонувала і в 3-1 ст. до н.е. та використовувалася населенням зарубинецької культури. За системою заселення регіон поділяється на дві частини. Городища у верхній течії тягнуться правим берегом Сули із відходом по найбільших притоках – річках Терн і Ромен. Вони представлені всіма типами, розмірами та конструктивними рішеннями. Очевидним центром цієї території було городище-гігант Басівка. Іншу систему заселення спостерігаємо у середній течії річки. На невеликій території правого берега Сули та нижньої течії р. Удай тут сконцентровано 8 городищ, різних за площею та потужністю укріплень. Проте, через слабку їх дослідженість зараз складно сказати чи це пов'язано із різною хронологією пам'яток, чи з якимись іншими причинами⁸.

Пам'ятки Посулля дослідники правомірно розділили на два ареали – південний (поблизу Лубен) та північний (між Лохвицею та Великими Будками Роменського району). Першу групу із заходу замикають два городища у межиріччі Удаю та Многи (Постав-Мука та Сухоносівське). Поселення не мають потужного культурного шару, не можна виключати, що вони мали сезонний характер. Друга, північна, група з півдня замикається Глинським та Свиридівським городищами. Поблизу останніх виявлено ще одне укріплення – біля с. Коржі. Центральним пунктом даної групи є, безперечно, Басівське городище. Чітко простежується її східний кордон – р. Терн, права притока Сули, де розташовано одразу декілька укріплень (Великі Будки, Костянтинів, Засуля)⁹.

Басівське городище є найбільшим у Посуллі. Безпосередньо поруч з ним розташовані великі курганні некрополі – Оксютинецький, Басівський, Великобудківський і Вовківецький, які свого часу нараховували по кількасот насипів. Городище має потужну систему укріплень. Вона складається з трьох оточених ярами мисів плато, двох внутрішніх ярів з джерелами води та великої напільної ділянки. Активно заселеними були три мисоподібні виступи плато (Башта, Аршавське, Малий

⁷ Білинський О.О. Городища скіфського часу в дніпровському лівобережному лісостепу: загальна характеристика, каталог, типологія. *Археологія і давня історія України*. 2018. № 1 (26). С. 213-234.

⁸ Білинський О.О. Городища скіфського часу в дніпровському лівобережному лісостепу: загальна характеристика, каталог, типологія. *Археологія і давня історія України*. 2018. № 1 (26). С. 213-234.

⁹ Гречко Д.С., Осадчий Є.М., Крютченко О.О. Нові дані про городища скіфського часу Посулля. *Феномен Більського городища*. 2020. С. 199-213.

Городок), кожен з яких має самостійну систему укріплення. Городище виявлене М. Макаренком¹⁰, обстежувалося експедицією Роменського окружного краєзнавчого музею під керівництвом М. Семенчика¹¹, у 1946 р. досліджувалося В. Іллінською¹², на початку 1990-х рр. – Ю. Болтриком¹³.

Городище Коржі. Розташоване на південній околиці однойменного села. Займає мис, утворений схилом берегового плато правого берега р. Сула та двома ярами при впадінні в Сулу р. Рашівка. Висота над рівнем заплави становить 35 м. Виявлене М. Макаренком на початку 20 ст.¹⁴ Городище має форму неправильної трапеції. З південної, північної та східної сторони обмежене схилами ярів та надзаплатною терасою р. Сула, із західної – улоговиною. По краю останньої було прокладено вал. На момент обстеження збереглися два фрагменти оборонного насипу висотою до 1 м і шириною 15–17 м. Центральна частина ділянки валу розорана повністю. Валоподібний насип зафіксовано у південно-західній частині городища. Він проходить по краю яру. Його ширина – 2–3 м, висота – 0,5 м. Згідно опису М. Макаренка улоговина була додатково поглиблена. За класифікацією А. Моруженко пам'ятка відноситься до 2 типу мисових городищ, які захищені оборонними спорудами по всьому периметру¹⁵. Для уточнення датування та призначення об'єкта потрібні додаткові археологічні дослідження¹⁶.

Городище Великі Будки. Розташоване на східній околиці однойменного села. Займає мис правого берега р. Сула, поруч з місцем впадіння в останню р. Хмелівка. Висота над рівнем заплави становить 30 м. Балка розділяє городище на дві частини. Докладні обстеження та фіксація курганів поблизу с. Великі Будки (як, зрештою, й інших роменських курганів) були проведені у 1927 р. співробітниками Роменського краєзнавчого музею під керівництвом директора музею М. Семенчика. Тоді було зазначено, що кургани в даній місцевості знаходяться на ділянках, переважно охоплених валом. Вперше про цей вал згадує І. Линниченко, відзначаючи його як особливість місцевих курганних груп, охоплених оборонними спорудами. Хоча дивно, що про вал не пишуть інші археологи, які бували біля Великих Будків у останніх десятиліттях 19 ст. Відсутні відомості про нього й у М. Макаренка, який обстежував басейн Сули і, зокрема, детально описав Басівське городище,

¹⁰ Макаренко Н. Городища и курганы Полтавской губернии: сборник топографических сведений. Полтава, 1917. 132 с.

¹¹ Семенчик М. Обследованія верхнього Посулья з експедиції 1927 року та 1928 р. *НА Роменського краєзнавчого музею.* 1929. 32 с.

¹² Іллінська В. Розвідка пам'яток скіфського часу на Посуллі (1946). АП УССР. 1949. Т. III. С. 139–147.

¹³ Болтрик Ю.В. Басовское городище – центр Посульского узла памятников эпохи раннего железа. Древности. Харьков: Бизнес Информ, 1995. С. 40–43.

¹⁴ Макаренко Н.Е. Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906 году. *ИАК.* 1907. Вып. 22. С. 38–90.

¹⁵ Моруженко А.А. Городища лесостепных племён Днепро-Донского междуречья VII–III вв. до н. э. *Советская археология.* 1985. № 1. С. 162–163.

¹⁶ Гречко Д.С., Осадчий Є.М., Крютченко О.О. Нові дані про городища скіфського часу Посулля. *Феномен Більського городища.* 2020. С. 200–201.

розташоване неподалік, уверх за течією р.Хмелівки. В.Іллінська, яка провела обстеження пам'ятки у 1946 р., відзначила відсутність тут культурних залишків та припустила різночасове походження курганів та оборонних споруд¹⁷. У 1967 р. Б.Шрамко у ході археологічних розвідок обстежив дану територію. Укріплену ділянку біля с. Великі Будки дослідник визначив як городище раннього залізного віку. Вченим було уточнено план пам'ятки та зібрано кераміку доби раннього заліза.

Городище має форму наближену до трапеції. Північна частина по периметру оточена валом шириною 6-8 м. Висота насипу із західної сторони становить 5-6 м. Північна та східна частина валу має ширину 13-15 м, висоту від 1 до 1,7 м. По північному краю балки прокладено рів (V-подібний у перетині) глибиною від 1,5 до 3 м і шириною 9-10 м. Його протяжність становить 40 м. Південна частина городища – трикутної форми. Зі східної, напільної, сторони захищена валом шириною 13-15 м і висотою до 2 м. По вершині насипу проходить траншея часів Другої світової війни. Більша частина валу зруйнована оранкою. Протяжність збереженої частини становить 100 м. Паралельно валу прокладено рів, нині майже повністю розораний. Його протяжність становить 345 м. Він виділяється темним заповненням на фоні оранки. Глибина рову не перевищує 1 м. Розміри північної частини городища – 730×560 м, південної – 560×350 м. Загальні розміри з урахуванням балки – 1000×650 м. Протяжність укріплень – 2 км 300 м. Загальна площа городища – 520726,76 м² або 52,0726 га. Укріплення мають численні пошкодження. У північній частині знесено 150 м валу. Південно-східна ділянка укріплень практично зруйнована оранкою. Західна частина валу має 9 розривів, ширина яких від 6 до 50 м. Ділянка, на якій розміщується городище, розорюється¹⁸.

Городище Костянтинів. Займає західний край великого мису правого корінного берега р.Сула. Висота над рівнем заплави становить 40 м. Виявлене В.Ляскоронським. Вченим було знято план частини городища (замку польсько-литовської доби). У 1927 р. пам'ятку обстежила археологічна експедиція Роменського окружного краєзнавчого музею на чолі з М.Семенчиком. Було уточнено план городища, знятий В.Ляскоронським. У 2005 р. Є.Осадчим та О.Коротей обстежено пам'ятку. У ході досліджень виявлено укріплення скіфського й козацького часів. Городище розташоване на східній околиці села Костянтинів. Складається з трьох частин, які були сформовані у різні часи. До раннього залізного віку можна віднести укріплення центральної частини. Вони складаються з напільного валу та рову, зруйнованих у південній частині. Оборонний насип шириною 9-10 м, висотою 2,5-3 м. Рів шириною 7-8 м, глибиною 2-2,5 м. З північного боку фортеця захищена валом. Він проходить по краю схилу мису, повторюючи його конфігурацію. Ширина валу – 2 м, висота – 0,5-0,7 м. Рів у північній стороні проходить по краю мису та роздвоюється. У

¹⁷ Полідович Ю.Б., Величко Є.О. Кургани скіфського часу поблизу с. Великі Будки в Посуллі: архівні дані та музейні колекції. *Археологія і давня історія України*. 2023. № 4 (49). С. 129-144.

¹⁸ Гречко Д.С., Осадчий Є.М., Крютченко О.О. Нові дані про городища скіфського часу Посулля. *Феномен Більського городища*. 2020. С. 204-205.

результаті цього відрізається похила ділянка схилу. У північно-західній частині фортеці рів піднімається вище, відмежовуючи фортецю від стрілки мису. Розміри цієї частини городища – 300×270×100 м. Орієнтовна площа майданчика становить 4,9 га. Культурні нашарування городища відносяться до скіфської лісостепової культури та козацької доби¹⁹.

Глинське городище. Знаходиться за 1 км на захід від с. Глинськ, поблизу ґрунтової дороги на с. Хоминці, на мисоподібному останці, що має форму неправильної трапеції, утвореному балками, що впадають у р. Локню, в ур. «Біля гамазею». Біля західного краю городища по дну однієї з балок протікає струмок. В східній частині воно руйнується ерозією, тут повністю або частково знищений рів, а місцями й вал; в південній частині при прокладанні нової дороги до с. Хоминці був підрізаний наполовину рів, у результаті чого місцями видно сліди згорілого дерева від оборонних споруд; у західній частині знищується водною ерозією, а в північно-західній пошкоджене глибоким ярмом, який зараз задернований. Через городище проходить лінія електропередач та підземна телефонна лінія. Площа городища – близько 14 га. З усіх сторін воно обгороджене валом та ровом. Була виміряна довжина валу, яка становить 1567 м. Висота валу з внутрішньої сторони – біля 2 м, із зовнішньої 5–8 м, ширина основи 16–18 м. Він збільшений за рахунок ескарпу. Збереглися сліди заплилого рову глибиною до 0,5 м. Передбачуваний в'їзд на городище знаходився з південного боку. Тут висота валу складає 5 м. В центрі західної частини городища існує ще один розрив укріпленої лінії. Територія городища розорюється, культурний шар пошкоджений на глибину 30–40 см. На відстані 10 м від валу є сліди заглибини, звідкіль брали ґрунт для його насипання. Розпливчатий насип внутрішньої частини валу перекриває культурний шар смугою до 8–10 м, максимальна її товщина 40–50 см. Вона досить багата на знахідки. В центрі городища місцями видно великі шматки обмазки з відбитками прутів ліщини; можливо, це сліди жител. Тут зустрічається найбільше уламків посуду скіфського часу, античних амфор, кістки, виробів з каменю, а також в незначній кількості пізньосередньовічна і сучасна гончарна кераміка²⁰. У пізніші часи на поселенні проживало зарубинецьке та черняхівське населення, яке залишило після себе фрагменти ліпного та гончарного посуду – горщики, миски, миски-вази тощо, та уламки амфор римського часу. Місцеві вироби мають сірий, чорний, сіро-чорний колір, в половини з них шерехата поверхня, інші лисковані. Глина добре відмулена, іноді з домішкою піску. Вінця профільовані, на шийці, плічках і тулубі зустрічається орнамент у вигляді врізних ліній і пружок.

Свиридівське городище. Розташоване на крутому правому березі р. Сули, на північній та північно-східній околицях с. Свиридівки Лубенського району Полтавської області. Городище мисове, складається з двох частин великої південної,

¹⁹ Гречко Д.С., Осадчий Є.М., Крютченко О.О. Нові дані про городища скіфського часу Посулля. *Феномен Більського городища*. 2020. С. 205–206.

²⁰ Гейко А.В. Глинське городище скіфського часу в Посуллі. *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. Полтава: Археологія. 1996. С. 242–243.

що носить назву Городище та малої північної – Дитинця. Перша має підтрикутну у плані форму. Її площа біля 4 га (340-250 м). Східна сторона укріплення підходить до кругих урвищ корінного берега р. Сули. Західна виходить до глибокого байраку. Урвища північної, західної та східної сторін утворюють невелике узвишся, дещо нижче (на 2-3 м) від рівня самого городища. Тут знаходиться менше укріплення повністю покрите лісом. Воно також має підтрикутну форму і витягнуте в довжину приблизно на 100 м. Найширша його сторона сягає 40-75 м, а вузька, що розташована біля городища всього 15-20 м. На території власне городища вже давно розташовані громадські городи. Колись, на східній частині навіть була одна садиба, від якої зараз залишилися виразні сліди фундаменту, шматки цегли та обпаленої глини. Територія городища горбкувата, у східній частині, що прилягає до валу є деяке пониження, викликане мабуть зсувами урвища та змивами ґрунту з площадки городища. У ході досліджень встановлено, що досить чітко давньоруський і скіфської доби горизонти не розділяються. Пізні ями опущені у шар скіфського часу і перемішали знахідки. Тому матеріали 6-3 ст. до н.е. зустрічаються на поверхні городища. Також знайдено невиразні уламки посуду епохи бронзи та роменської культури²¹.

Сухоносівське городище знаходиться на лівому березі річки Удай, за 3 км на південний захід від села Сухоносівка. Дане городище складається з головного укріплення, великого та малого перегородь. Краї городища поросли лісом. Площа головного укріплення близько 16 га (400×400 м). Із півночі воно відокремлене від плато двома рядами валів заввишки понад 3-4 м та ровом глибиною до 2 м. Від долини р. Удай оборонна лінія складається з валу близько 1,0-1,5 м висотою, котрий простежується зі сторони р. Удай, на південній ділянці городища, бо, очевидно, був знищений унаслідок ерозійних процесів. Із інших сторін головного укріплення оборонна лінія також складалася з валу та ескарпу. Останній досягав до 5-10 м у висоту. Велике перегороддя, площею близько 2,5 га (220×120 м), прикривало головне укріплення з північної сторони, від плато. Воно оточене валом висотою до 3 м і заплилим ровом. Мале перегороддя розташоване на гороподібному виступі-стрілці, у південно-східному куті городища. На сьогодні його укріплена лінія слабко виражена. Площа перегороддя – до 1 га (120×80 м). Висота валів досягає близько 1 м, глибина рову – 0,5 м, а ширина – 2 м. На поверхні пам'ятки зустрічаються матеріали скіфського часу: фрагменти глиняного посуду (6-4 ст. до н.е.), прясельця, кістки тварин тощо. При ранніх дослідженнях городища зустрічалися фрагменти амфор, що свідчить про торгівлю скіфів з греками причорноморських колоній. Виробів з металу у результаті діяльності сучасних грабіжників виявлено мало. Виділяються фрагменти залізного ножа з горбатою спинкою, бронзової шпильки²².

²¹ Білозор В.П., Гейко А.В. Нові дослідження на Свиридівському городищі. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 2002. № 1. С. 75-77.

²² Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область, Чорнухинський район. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. С. 171.

Перші дослідження городища «Вали» біля с. Сухоносівка відносяться до кінця 19 ст. У 1895 р. професор М. Авенаріус розпочав досліджувати дану пам'ятку, але з невідомих причин робота не була завершена. У 1903 р. ця археологічна пам'ятка досліджувалася Л. Падалкою, пізніше, в 1946 р. – вченими археологами Ф. Копиловим та В. Ільїнською в ході Посульської археологічної експедиції інституту археології АН УРСР. Найновіші дослідження на городищі було проведено у 2005 р. експедицією Національного музею-заповідника українського гончарства та Інститутом керамології під керівництвом А. Гейка²³.

Археологічний комплекс у складі городища, селища і решток курганного некрополю, що знаходиться у лісовому масиві на високому відрозі правого берега р. Многа, відомий як *Луговицьке городище* (кін. 6–4 ст. до н.е.), розташоване за 1,25 км на північний схід від с. Луговики. Вперше було обстежене Л. Падалкою у 1903 р. Про нього опубліковано дані в роботі М. Макаренка «Городища и курганы Полтавской губернии». Оглядалося О. Сухобоковим і В. Приймаком у 1981–1982 рр., І. Мельниковою у 1988 р., на початку 1990-х рр. – Ю. Болтриком і А. Гейком²⁴. Під час роботи на Чорнухинщині загону Охоронної археологічної експедиції центру археології у 1994 р. В. Приймак оглянув Луговицьке городище. Археолог відзначив вдале розташування цього та Сухоносівського городища підкреслюючи їхню стратегічну роль на мапі регіону²⁵.

Городище Поста́в–Мука I займає ділянку трьох майданчиків відрогу, що височіє над заплавою річки Удай на висоту близько 30 м. З усіх боків воно оточене ярами. Зберігся дугоподібно вигнутий вал та рів. По центру прорізаний в'їзд на городище. Майданчик городища нерівний, на ньому можна виділити 3 частини. Одна з них знаходиться на закінченні відрогу, найбільш виразна, – розмірами близько 100×60 м. Об'єкт оглядав В. Приймаком у 1994 р., але ні потужність, ні характер культурного шару городища не визначалися. На основі розміру та характеру укріплень археолог припустив приналежність городища до решток укріплень доби раннього залізного віку²⁶.

Висновки. Незважаючи на більш ніж 100 річне вивчення пам'яток Посудля, не можна вважати їх детально вивченими. Найбільш дослідженими серед городищ басейну р. Сули можна вважати північну групу, а саме Басівське, Свиридівське, Глинське городища. На даних пам'ятках проводилася найбільша кількість робіт, встановлено їхні розміри та датування. Значна частина городищ, особливо південної групи, зокрема Луговицьке, Поста́в–Мука I, Сухоносівське, була лише оглянута або досліджувалася епізодично. Це унеможливило комплексне уявлення про систему

²³ Гейко А.В. Археологічні дослідження Сухоносівського городища. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 2008. № 2. С. 26.

²⁴ Будда М. Край Григорія Сковороди: Історичний нарис. Гадяч: видавництво «Гадяч», 2013. С. 208.

²⁵ Приймак В. Городища на р. Мнозі. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 1997. № 1–2. С. 64–66.

²⁶ Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область, Чорнухинський район. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 351 с.

оборонних пунктів у регіоні. Разом із тим, аналіз просторового розміщення пам'яток дозволяє говорити про існування двох основних ареалів – північного та південного – кожен із яких мав власну специфіку заселення, особливості ландшафтного вибору й організації укріплень. Домінантне положення серед них посідає Басівське городище, яке вирізняється розмірами, складністю фортифікації і наявністю супровідних поховальних комплексів. Хронологічно більшість городищ виникають у середині 6 ст. до н.е., і функціонування їх переважно припадає на скіфську добу, з імовірним продовженням використання окремих пунктів у зарубинецький час. Це свідчить про доволі тривале існування поселенських структур, їхню адаптацію до змін у політичній та демографічній ситуації.

У перспективі необхідно зосередити зусилля на проведенні комплексних археологічних досліджень маловивчених городищ, впровадженні сучасних методик (аерофотозйомка, геофізична розвідка, стратиграфічний аналіз), а також актуалізації пам'яток у контексті охорони культурної спадщини. Тільки у такий спосіб можна перейти від описового етапу вивчення до аналітичного рівня осмислення скіфської спадщини Посулля як складової частини вивчення загальних історичних процесів, що відбувалися за доби раннього залізного віку в українському лісостеповому Лівобережжі.

REFERENCES

- Bilozor, V. & Heiko, A. (2002). Novi doslidzhennia na Svyrydivskomu horodyshchi [New research at the Svyrydiv settlement]. *Arkheolohichni litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 1, 74-77 [in Ukrainian].
- Bilynskiy, O. (2018). Horodyshcha skifskoho chasu v dniprovskomu livoberezhnomu lisostepu: zahalna kharakterystyka, kataloh, typolohiia [Scythian-era settlement sites in the Dnieper left-bank forest-steppe: general characteristics, catalog, typology]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (26), 213-234 [in Ukrainian].
- Boltrik, Yu. (1995). Basovskoe gorodishche – tsentr Posul'skogo uzla pamyatnikov epokhi rannego zheleza. Drevnosti. [Basovskoye settlement is the center of the Posul'sky knot of monuments of the early Iron Age. Antiquities]. Kharkov: Biznes Inform [in Russian].
- Bulda, M. (2013). Krai Hryhoriia Skovorody: Istorychni narys [The Land of Hryhoriy Skovoroda: A Historical Sketch]. Hadiach: vydavnytstvo «Hadiach» [in Ukrainian].
- Heiko, A. (1996). Hlynske horodyshche skifskoho chasu v Posulli [The Scythian-era clay settlement in Posulle]. *Bil'ske horodyshche v konteksti vychennia pamiatok rannoho zaliznogo viku Yevropy*. Poltava: Arkheolohiia, 242-249 [in Ukrainian].
- Heiko, A. (2000). Horodyshche rannoho zaliznogo viku poblyzu s. Hlynsk [Early Iron Age settlement near the village of Hlynsk]. *Arkheolohiia*, 3, 149-153 [in Ukrainian].
- Heiko, A. (2008). Arkheolohichni doslidzhennia Sukhonosivskoho horodyshcha [Archaeological research of the Sukhonosiivskiy settlement]. *Arkheolohichni litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 2, 26-30 [in Ukrainian].
- Hrechko, D., Osadchyi, Ye. & Kriutchenko, O. (2020) Novi dani pro horodyshcha skifskoho chasu Posullia [New data on the Scythian-era settlements of Posullia]. *Fenomen Bil'skoho horodyshcha*, 199-213 [in Ukrainian].

- Illinska, V. (1949). Rozvidka pamiatok skifskoho chasu na Posulli (1946). [Exploration of monuments of the Scythian period on Posulle (1946)]. AP USSR. T. III, 139-147 [in Ukrainian].
- Makarenko, N. (1907). Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniyakh v Poltavskoi gubernii v 1906 godu. [Report on archaeological research in Poltava province in 1906] [in Russian].
- Moruzhenko, A. (1985). Gorodishcha lesostepnykh plemyon Dnepro-Donskogo mezhdurechya VII-III vv. do n.e. [Settlements of forest-steppe tribes of the Dnieper-Don interfluve of the 7th-3rd centuries BC]. *Sovetskaya arkheologiya*, 162-163 [in Russian].
- Polidovych, Yu. & Velychko, Ye. (2023). Kurhany skifskoho chasu poblyzu s. Velyki Budky v Posulli: arkhivni dani ta muzeini koleksii [Scythian-era burial mounds near the village of Velyki Budky in Posulle: archival data and museum collections]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4 (49), 129-144 [in Ukrainian].
- Pryimak, V. (1997). Horodysycha na r. Mnozi [Hillforts on the Mnoga River]. *Arkheolohichni litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 1-2, 128 [in Ukrainian].
- Semenchuk, M. (1929). Obslidyvannia verkhnoho Posulja z ekspedytsii 1927 roku ta 1928 r. [Survey of the upper Posulje from the 1927 and 1928 expeditions]. NA Romenskoho kraieznavchoho muzeiu [in Ukrainian].
- Zvid (2017). Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy: Poltavska oblast. Chornukhynskiy raion [Collection of historical and cultural monuments of Ukraine: Poltava region. Chornukhynskiy district]. Poltava: TOV «ASMI» [in Ukrainian].